

KARÁCSON, Imre (Emeric)

san Kâfi Akhisârî'nin *Usûlû'l-hikem fi nizâmî'l-âlem* adlı eserinin Macarca tercümesidir. 10. *A Rakóczi-Emigráció török Okmánytára 1717-1803* ([Rakoçi'yle ilgili Türk belgeleri 1717-1803], Budapest 1911). 11. *Török-magyar oklevéltar 1534-1789* ([Türk-Macar arşivi 1534-1789], Budapest 1913). 12. *Török történetirök* (I-III, Budapest 1916 [Türk vak'a-nüvislerinden yapılan derlemeler]). **Makaleleri.** "Török levéltarak" ([Türk arşivleri], *Századok*, XLI, Budapest 1907); "A szttambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratai" ([İstanbul camilerinde Macarlar'la ilgili el yazmaları], *Századok* 1908, 1911); "Türk Lisanının Tasfiyesi ve Macar Lisanı" (*İkdam*, 19 Eylül 1909); "İbrahim Müteferrika" (*TOEM*, I/3 [1328], s. 178-185, 186-189).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Y.A.RES, nr. 1803; Safvet, "Bir Müsteş-rikin İstanbul'da Vefatı: Doktor Karaçon İmre", *1328 Mâli Senesine Mahsus Musavver Nevsâl-i Osmânî*, İstanbul 1328-30, s. 295-298; Babin-ger (Üçok), s. 245, 270; Necib Asım, "Doktor Karaçon İmre", *TOEM*, sy. 8 (1327 [1329]), s. 516-520; Ahmed Cevdet, "Dr. Karaçon İmre", *İkdam*, İstanbul 4 Mayıs 1911; J. Deny, "Imre Caracson", *JA*, XVIII, dixième série (1911), s. 183-186; "Dr. Karacson Imre", *Századok* (Budapest 1911), s. 386-387, 464-465; P. Fodor, "Karacson Imre (Şzületésének 125. évfordulóján)", *Keletkutató*, sy. 1, Budapest 1989, s. 109-114; "Karacson, Imre", *TA*, XXI, 263.

ATILLA ÇETİN

KARAÇAY-BALKARLAR

Kuzey Kafkasya'da yaşayan
bir Türk topluluğu.

Karaçay-Balkarlar'ın (Balkarlılar/Malkarlar) menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de bu toplulukların esas unsurunu Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçak Türkleri'nin teşkil ettiğini tarihî, antropolojik ve sosyolengüistik araştırmalar ortaya koymaktadır. Ancak bölgede yaşayan diğer etnik grupların da topluluğun oluşmasında etkilerinin bulunduğu muhakkaktır. Kendilerini Tavlu (dağlı) olarak adlandıran Karaçay ve Balkarlar dil, örf, âdet, din, içtimai teşkilât, folklor, edebiyat ve tarih itibarıyla tek topluluktur. Elbruz (Mingi Tav) dağının bir yamacında Karaçaylar, diğer yamacında Balkarlar yaşamaktadır. Coğrafi ayrılık dışında bu iki kardeş topluluk arasında önemli bir farklılık yoktur. XV. yüzyıla kadar Elbruz dağının doğusunda Bashan, Çerek bölgelerinde Karaçaylar'la birlikte yaşayan Bal-

karlar, Kabartaylar'la yaptıkları savaştan sonra Elbruz dağının batısına Kuban nehri vadisine göç ederek ana kitleden ayrılmışlardır. XVII. yüzyılda müslüman olan Karaçay-Balkarlar Hanefî mezhebine mensuptur. Karaçay-Balkarlar arasında İslâm dininin yayılmasında İshak Efendi adında Kabartaylı bir hocanın etkisinin büyük olduğu belirtilmektedir.

Karaçaylar, Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Büyük Kafkas dağlarının batı bölümünde ve kuzey yamaçlarında yer alan cumhuriyetin başşehri Çerkesk'tir (120.000, 1931'e kadar Battalpaşinsk/Battalpaşa). Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti'nin batı ve kuzeybatısında Krasnodar, kuzeydoğuda Stavropol bölgeleri, güneyde Gürcistan ve Abhazya, doğuda Kabarda-Balkar Özerk Cumhuriyeti bulunmaktadır. Önemli şehirleri Uçkulan, Zeberde, Zelençuk ve Karaçay Şahar'dır (Karaçayevsk). Cumhuriyetin dağlık bir arazi yapısı vardır. Karadeniz'e dökülen Kuban ırmağı ve bu ırmağın kaynağını oluşturan Zelençuk cumhuriyetin topraklarının büyük bir kısmını sulamaktadır. Petrokimya, şeker pancarı, mısır, patates, arpa, ayçiçeği, hayvancılık (özellikle koyun yetiştiriciliği), et ve süt ürünleri, dağ turizmi, mineral kaynaklar, hafif makine sanayii cumhuriyetin en önemli gelir kaynakları arasında sayılmaktadır. Nüfusu yaklaşık 500.000 civarındadır ve % 30'u Karaçay (156.000, 1993), % 10'u Çerkez, % 45'i Rus, % 7'si Nogay, % 3'ü Abaza, % 5'i diğer azınlıklardan meydana gelir. Ayrıca çeşitli Orta Asya cumhuriyetleri ve Kafkasya'nın diğer cumhuriyetlerinde de yaklaşık 10.000 civarında Karaçay bulunmaktadır.

Balkarlar, Rusya Federasyonu'na bağlı Kabarda-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Büyük Kafkas dağlarının kuzey yamaçlarında ve ona bitişik Kabarda silsilelerinde yer alan Kabarda-Balkar Cumhuriyeti'nin başşehri 240.600 (1991) nüfuslu Nalçik'tir. Önemli şehirleri Prokhladny, Turna Aviz, Terek, Baksan ve Nartkala'dır. Kuzeyde Stavropol bölgesi, doğuda Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti, güneyde Gürcistan, batıda Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti ile sınırları vardır. Büyük Kafkas dağ silsilesinin en yüksek zirvelerini oluşturan Elbruz (5642 m.), Dihtav (5203 m.) ve Şahara (5068 m.) cumhuriyetin güneyinde yer almaktadır. Bu dağlarda molibden, volfram, polimetall filizler ve taş kömürü gibi madenlerin yanı sıra önemli maden suyu kaynakları

da bulunmaktadır. Büyük Kafkas dağlarının zirvelerindeki buzullardan doğan Terek, Malka, Baksan, Çekem ve Çerek nehirleri cumhuriyetin topraklarını sular. Metalürji, hidroelektrik, çimento, demir, mineral kaynaklar, ayçiçeği, çedene, sebze ve meyvecilik, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve atçılık cumhuriyetin gelir kaynaklarını oluşturur. 1995 yılı verilerine göre nüfusu 785.000'dir. Nüfusun % 48'i Kabartay, % 33'ü Rus, % 9'u Balkar, % 10'u diğer azınlıklardan meydana gelir.

Karaçay-Balkar halkının XV. yüzyıldan önceki tarihleriyle ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Karaçay adına Osmanlı kaynaklarında XVI. yüzyılda, Rus ve Avrupa kaynaklarında ise XVII. yüzyılda rastlanır. 1582'de Kabartay'da Osmanlılar'a yaptıkları hizmet dolayısıyla taltif edilen beyler arasında Karaçay Mirza'nın adı geçer. Bu zatın Karaçaylar'ın beyi olduğu söylenebilir.

1783'te Kırım'ın Ruslar tarafından alınması ve Kabartaylar'ın baskısı Karaçay-Balkarlar'ı Osmanlı Devleti'ne yaklaştırdı. Kırım ve Abhazya'dan sonra Kuban havzasının de Ruslar tarafından işgal edilme tehlikesi Osmanlı Devleti'ni bölge halklarına yardıma sevketti. Rus istilâsına karşı Karaçay-Balkarlar da Osmanlı Devleti tarafında yer aldılar ve 1790 yılında Battal Hüseyin Paşa tarafından bölgeye yapılan seferi desteklediler. 1804'te bütün Kafkas halklarıyla Ruslar arasında cereyan eden Çegem savaşında Karaçay-Balkarlar ön safta çarpıştılar. Ancak 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yapılan Bükreş Antlaşması ile Ruslar'ın idaresine girdiler. 1822, 1835-1837, 1845-1846 ve 1853-1855 yıllarında Ruslar'a karşı gerçekleştirilen ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. 1860'tan itibaren bölgeyi ele geçiren Ruslar özel bir idarî sistem kurarak Karaçay-Balkar halkını ikiye böldüler. Karaçaylar'ı Kuban, Balkarlar'ı da Terek eyaletine bağladılar. 1873 ve 1900 yıllarında yeniden ayaklanma girişiminde bulunan Karaçaylar'ın toprakları ellerinden alındı ve bir kısmının Türkiye'ye göç etmesine izin verildi. Türkiye'ye göç eden Karaçaylar bugün yoğun olarak Konya, Eskişehir, Tokat, Kayseri ve İstanbul gibi şehirlerde yaşamaktadır. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'den Amerika Birleşik Devletleri'ne çok sayıda Karaçay göç etmiştir.

11 Mayıs 1918 tarihinde kurulan Şimâlî Kafkasya Cumhuriyeti'nde yer alan Karaçay-Balkarlar önce çar taraftarı Beyaz Rus generallerinin, ardından kızılların darbelerine mâruz kaldılar. Şimâlî Kaf-

kasya Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılması üzerine 1922 yılına kadar silâhlı mücadelelerine devam ettilerse de bunda başarılı olamadılar. Bolşevikler, bölgedeki hâkimiyetlerini sağlamıştırdıktan sonra Şimâli Kafkasya Cumhuriyeti'ni meydana getiren toplulukları kabile esasına göre bölgelere ve cumhuriyetlere ayırdılar. Karaçaylar, Karaçay-Çerkez Muhtar Bölgesi'nde, Balkarlar da Kabarda-Balkar Muhtar Cumhuriyeti'nde kaldılar.

II. Dünya Savaşı sırasında Karaçay-Balkarlar'ın yaşadığı bölge kısa bir süre (Ağustos 1942 – Şubat 1943) Alman işgali altında kaldı. Bu işgal esnasında Karaçay-Balkarlar'ın Almanlar'la iş birliği yaptığını ileri süren Sovyet hükümeti, 1944 yılında çıkarılan bir kararnâmeyle onları Kazakistan ve Orta Asya'ya sürgüne gönderdi. Halbuki bu dönemde, II. Dünya Savaşı'nda başarı gösteren yaklaşık 15.000 Karaçay-Balkarlı'ya çeşitli madalyalar, on dört kişiye de Sovyetler Birliği'nin en üstün madalyalarından olan Sovyet ittifak madalyası verilmişti. Sürgün kararı bir gece yarısı ansızın uygulamaya konuldu. Karaçay-Balkarlar, sürgün sırasında ve gittikleri bölgelerdeki hayat şartlarının uyum sağlayıncaya kadar nüfuslarının önemli bir kısmını kaybettiler. 9 Ocak 1957 tarihinde Kruşçev hükümeti zamanında çıkarılan yeni bir kanunla Karaçay-Balkarlar anavatanlarına geri döndüler.

1 Aralık 1990 tarihinde Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Karaçay-Çerkez Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân edildi. Karaçay Kongresi ise ayrı bir Karaçay Cumhuriyeti ilân etti. Fakat alınan bu kararlar Moskova tarafından kabul edilmedi. 3 Temmuz 1991'de ise yeni bir kararla Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesi özerk cumhuriyet statüsüne yükseltildi.

Karaçay-Balkarlar'ın dilleri Altay dil ailesinin batı Türk dilleri grubuna girmekte olup Kuzey Kafkasya'da yaşayan diğer iki Türk topluluğunun (Kumuklar ve Nogaylar) dillerine de benzemektedir. Karaçay-Balkarlar'ın iki ana lehçesi vardır: Karaçay-Baksançekem ve Balkar. Modern Karaçay-Balkar edebî dili bu iki lehçenin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kelime hazinesinde Kafkas, İran, Arap, Fars ve Rus dillerinin etkisi vardır. Özellikle komünist döneminden itibaren Rusça'nın devlet dili olması ve yüksek öğretimde Karaçay-Balkarca'ya yer verilmemesi yüzünden Rusça'nın etkisi artmıştır. Karaçay-Balkarlar 1920'ye kadar

Arap alfabesini, 1920-1924 yılları arasında değişikliğe uğramış Arap alfabesini ve 1924-1936 yıllarında Latin alfabesini kullanmışlar, 1936'dan itibaren de Kiril alfabesini kullanmak zorunda bırakılmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. Fahrettin Kırzoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Ellelerini Fethi: 1451-1590*, Ankara 1976, s. 29, 312; A. Bennigsen – S. E. Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire*, London 1985, s. 201-204; S. Akiner, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London 1986, s. 226-230; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür*, İstanbul 1993; a.mlf., "Karaçay-Çerkes Cumhuriyetinde Etnik Yapı", *Birleşik Kafkasya*, sy. 4, İstanbul 1995, s. 24-26; J. Minahan, *Nations Without States: A Historical Dictionary of Contemporary National Movements*, Westport-Connecticut 1996, s. 274-276; Mızinalı İsmail, "Karaçay-Malkar Halkının Tarihçesi", *Birleşik Kafkasya*, sy. 19 (1999), s. 1-52; Hanafiy Biciyev, "XIV-XVII. Yüzyıllarda Karaçaylılar" (trc. Adilhan Appa), *Kırım Dergisi*, sy. 26, Ankara 1999, s. 52-53; "Balkartısı", *BSE*, II, 578-579; "Karbardino-Balkarskaya Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialisticheskaya Respublika", a.e., XI, 88-94; "Karaçaevo-Çerkeskaya Avtonomnaya Oblast", a.e., XI, 398-401; "Karaçevtsi", a.e., XI, 401; "Garaçay-Çerkes Muhtar Vilayeti", *Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası*, Bakü 1979, III, 66-68.

İSMAİL TÜRKÖĞLÜ

KARACELEBİZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ

(ö. 1068/1658)

Osmanlı şeyhülislâmı ve tarihçisi.

1000 (1592) yılı sonlarına doğru Bursa'da doğdu. Köklü Osmanlı ulemâ ailelerinden biri olan Karacelebizâdeler'e mensuptur. Babası Rumeli kazaskerliği de yapan Hüsâmeddin Efendi'dir. Aile Karacelebi adını, Abdülaziz Efendi'nin büyük dedesi Hüsâmeddin Efendi'nin Niğdeli Kara Ya'küb b. İdris b. Abdullah'ın damadı olmasından dolayı almıştır.

Babasının 1007'de (1598) vefatı üzerine yetim kalan Abdülaziz Efendi müderrislik, kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış olan ve Zuhûrî mahlasıyla şiirleri bulunan ağabeyi Mehmed Efendi'nin yanında yetişti. Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin kızıyla evlendi ve Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'den mülâzemet alarak çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1021 Cemâziyelevvelinde (Temmuz 1612) Hayreddin Paşa, 1024 Rebîülevvelinde (Nisan 1615) Ali Paşa-yı Cedid, 1025 Rebîülevvelinde (Nisan 1616) Pirî Paşa, 1026 Rebîülâhîrinde (Nisan 1617) Kalenderhâne medresele-

rine ve 1029 Muharreminde (Aralık 1619) Sahn-ı Semân medreselerinden birine müderris olarak tayin edildi. 1030 Rebîülevvelinde (Şubat 1621) Bursa Sultâniye ve aynı senenin zilhiccesinde (Kasım 1621) Edirne Selimiye Medresesi'ne nakledildi. 1032 Recebinde (Mayıs 1623) İstanbul'da Hâkâniyye-i Vefâ Medresesi müderrisliğine getirildi.

I. Mustafa zamanında ciddi bir ulemâ tepkisi olan Fâtih Camii olayına (1032/1623) katılması dolayısıyla Bursa'da Mol-la Hüsrev Medresesi müderrisliğine tayin edilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılan Abdülaziz Efendi, birkaç ay sonra IV. Murad'ın tahta geçmesi üzerine affedilerek İstanbul'a geldi ve Süleymaniye medreselerinin birine tayin edildi. 1033 Cemâziyelâhîrinde (Nisan 1624) Yenişehir kadılığına gönderilmesi kariyerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. Kısa süre kaldığı bu görevden iki yıl sonra Mekke kadısı oldu. Görev süresini tamamlayarak İstanbul'a dönüşünün ardından Edirne kadılığı pâyesini aldı. 1043 Recebinde (Ocak 1634) İstanbul kadılığına getirildi.

Karacelebizâde'nin İstanbul kadılığı oldukça hareketli geçti. IV. Murad, Lehistan seferi için Edirne'de bulunduğu sırada İstanbul'da meydana gelen yağ darlığı Abdülaziz Efendi'nin narh hususunda gösterdiği katı tutumuna bağlandı ve bizzat IV. Murad kendi hattıyla gönderdiği emirde İstanbul kadısının tutuklanıp bir kayığa bindirilmesini ve Adalar civarında denize atılmasını istedi. Sadrazam Bayram Paşa'nın araya girmesiyle son anda ölümünden kurtulan Abdülaziz Efendi Kıbrıs'a sürüldü.

Kıbrıs'ta bir buçuk yıl kalan Abdülaziz Efendi hakkında bazı devlet ricâlinin, "Si-masında semere-i salâh zâhir olmuştur" diyerek IV. Murad nezdindeki girişimleri sonucu İstanbul'a dönmeye izin verildi (Ramazan 1045 / Şubat 1636). Ancak IV. Murad'ın ölümüne kadar (1049/1640) resmî görev alamadı. Arpalığı olan Dimetoka'da vaktini eserlerinin telifiyle geçirdi. Abdülaziz Efendi'nin, kayınbiraderi olan Hoca-zâde Ebûsâid Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığı sırasında (1053/1644) Anadolu kazaskeri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Anadolu kazaskerliğinden 15 Receb 1054'te (17 Eylül 1644) Rumeli kazaskerliğine nakledildiği hususu bir ruûs kaydında yer alır (BA, KK, nr. 258, s. 57).

Sultan İbrâhim devrindeki olaylardan oldukça etkilendiği anlaşılan Abdülaziz